ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИ НАУКИ“

КРЕНАР РЕДЖЕП БАРДИ

МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ЕФЕКТИВНОСТ НА ПЕНИТЕНЦИАРНИТЕ СИСТЕМИ В БЪЛГАРИЯ И АЛБАНИЯ (КРИМИНОЛОГИЧНИ И НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИ АСПЕКТИ)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор“,
професионално направление 3.6. „Право“,
докторска програма „Криминология“

Научни ръководители:
проф. д-р Галина Ковачева
проф. д-р Юлиана Матеева

Варна
2026 г.

ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ „ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИ НАУКИ“

КРЕНАР РЕДЖЕП БАРДИ

МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ЕФЕКТИВНОСТ НА ПЕНИТЕНЦИАРНИТЕ СИСТЕМИ В БЪЛГАРИЯ И АЛБАНИЯ (КРИМИНОЛОГИЧНИ И НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИ АСПЕКТИ)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор“,
професионално направление 3.6. „Право“,
докторска програма „Криминология“

Научни ръководители:
проф. д-р Галина Ковачева
проф. д-р Юлиана Матеева

Рецензенти:
проф. д.ю.н. Юлия Бояджиева
проф. д-р Добринка Чанкова

Варна
2026 г.

Дисертацията е с обем 190 страници и включва въведение, изложение в три глави, заключение, приложение и списък с литературата. Съдържанието на всяка глава е разделено на отделни параграфи. Списъкът с използвана литература се състои от 180 заглавия и източници на български, английски, албански език и интернет източници.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедрения съвет на катедра „Наказателноправни науки“ към Юридическия факултет на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“и е насочен за защита пред научно жури.

Авторът на дисертацията е докторант на самостоятелна подготовка в катедра „Наказателноправни науки“ към Юридическия факултет на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“.

Защитата на дисертацията пред научното жури ще се проведе на 18.11. 2026 г. от 10,00 ч. в заседателната зала на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“. Материалите за защита са на разположение на заинтересованите в канцеларията на катедра „Наказателноправни науки“, както и на сайта на университета www.vfu.bg, раздел „Докторанти“.

I. ОБЩО ОПИСАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Актуалност на темата

Проблемът, свързан с ефективността на пенитенциарните системи, придоби особено научно и практическо значение в съвременната наказателна политика. Съвременните пенитенциарни системи вече не се оценяват единствено въз основа на способността им да изпълняват законосъобразно наказанията, свързани с лишаване от свобода. Те се оценяват и според капацитета им да защитават човешкото достойнство, да предотвратяват малтретирането, да намаляват рецидивизма и да подготвят осъдените лица за законосъобразен живот след освобождаването. Тази промяна придава на темата на дисертацията непосредствено значение за наказателното право, криминологията и практическото осъществяване на правосъдието.

Актуалността на изследването произтича от факта, че международните стандарти са трансформирали нормативното значение на лишаването от свобода. Инструментите, приети в рамките на Организацията на обединените нации, Съвета на Европа и Европейския съюз, постепенно изместиха изпълнението на наказанието от чисто лишаващ от свобода и наказателен модел към модел, основан на законност,

пропорционалност, хуманно отношение, индивидуализация, рехабилитация и социална реинтеграция. Правилата „Мандела“, Европейските правила за затворите, Конвенцията против изтезанията и съдебната практика на Европейския съд по правата на човека установяват минимални стандарти, които засягат всеки аспект от затворническия живот, включително настаняване, здравеопазване, дисциплина, контакт с външния свят, образование, работа, подготовка за освобождаване и достъп до механизми за подаване на жалби.

Поради тази причина ефективността на пенитенциарната система не може да бъде отделена от спазването на международните стандарти за правата на човека. Система, която формално спазва закона, но не успява да осигури смислена рехабилитация, остава неефективна от криминологична гледна точка. И обратно - система, която има за цел рехабилитация, но не гарантира минимални гаранции за правата на човека, не може да се счита за съвместима с върховенството на закона. Дисертацията е изградена именно върху това пресичане между правните гаранции и институционалното представяне.

Темата е особено актуална за Република България и Република Албания. И двете страни споделят посткомунистическо правно и институционално наследство, но настоящите им позиции в

рамките на европейския правен ред са различни. България е държава-членка на Европейския съюз и следователно е изложена на обвързваща рамка от задължения на ЕС, европейски мониторинг и по-устойчиваинституционална среда. Албания е страна-кандидат и остава силно повлияна от условията за присъединяване, мониторинга на Съвета на Европа, международната помощ и вътрешните процеси на реформи. Това прави сравнението научно полезно, защото позволява на дисертацията да изследва как подобни исторически предизвикателства се решават при различни степени на европейска интеграция.

Актуалността на изследването е и от практическо значение. И в двете страни хармонизацията на законодателството е напреднала, но проблемите с прилагането остават видими. Тези проблеми се отнасят до пренаселеността, материалните условия, обучението на персонала, здравеопазването, услугите за психично здраве, достъпа до програми за рехабилитация, подготовката за освобождаване, междуинституционалното сътрудничество и устойчивостта на мерките за реинтеграция. Тези недостатъци не са просто административни. Те пряко влияят върху това дали лишаването от свобода се превръща във

фактор за въздържание или във фактор, който възпроизвежда престъпно поведение.

В дисертацията се отделя специално внимание на Албания, тъй като емпиричната част на изследването е проведена в рамките на албанската пенитенциарна система. Възприятията на служителите в пенитенциарната система дават непосредствена представа за несъответствието между правните стандарти и ежедневната институционална практика. Този емпиричен компонент засилва актуалността на работата, защото позволява на изследването да излезе отвъд абстрактните правни коментари и да оцени как стандартите функционират в конкретната среда на затворническата администрация.

От криминологична гледна точка изследването е уместно, защото разглежда пенитенциарната система като механизъм за превенция на престъпността. Централният въпрос е не само дали затворниците се третират законосъобразно, но и дали затворническият режим, капацитетът на персонала, институционалната организация и механизмите след освобождаването са способни да намалят риска от повторно престъпление. Този подход съответства на съвременната европейска наказателна политика, в която обществената

безопасност е свързана с рехабилитация и реинтеграция, а не само с изолация.

В съответствие с това дисертацията разглежда проблем с трайно значение за науката и практиката: необходимостта от трансформиране на международните стандарти от формални правни ангажименти в ефективни институционални механизми. Тази трансформация е от съществено значение за държавите, които се стремят да консолидират върховенството на закона, да засилят защитата на правата на човека и да подобрят превантивната функция на наказанието.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на докторската дисертация са пенитенциарните системи на Република Албания и Република България, разгледани като правни и институционални механизми за изпълнение на наказателни санкции, защита на основните права на задържаните и лишените от свобода лица и предотвратяване на рецидивизъм.

Предмет на настоящата работа е въздействието на международните правни стандарти върху нормативната рамка, институционалното функциониране и практическата ефективност на пенитенциарните системи на Албания и България. Изследването се фокусира върху степента на

съответствие, пропуските в прилагането и практическите механизми, чрез които международните стандарти влияят върху защитата на лишените от свобода лица и ролята на пенитенциарната система за превенция на престъпността.

Темата на изследването обхваща както формалното включване на международните стандарти в националното законодателство, така и практическите условия, които определят дали тези стандарти водят до конкретни институционални ефекти. Поради тази причина дисертацията анализира законодателството, институционалните структури, механизмите за мониторинг, ролите на персонала, мерките за рехабилитация, условията в затворите и политиките за реинтеграция.

3. Цел и задачи на дисертацията

Целта на дисертационния труд е да се проучи въздействието на международните стандарти върху ефективността на пенитенциарните системи на Албания и България, с особен акцент върху тяхната роля в превенцията на престъпността, рехабилитацията и социалната реинтеграция, като същевременно се гарантира зачитането на основните права на лицата, лишени от свобода.

Изследователските задачи са:

1) Да се анализират международните и европейските стандарти, регулиращи пенитенциарните системи, с акцент както върху защитата на правата на човека, така и върху институционалната ефективност.
2) Да се проучи националното пенитенциарно законодателство на Република Албания и Република България в светлината на тези стандарти.
3) Да се оцени степента на практическо прилагане на международните стандарти и тяхното въздействие върху рехабилитацията, реинтеграцията и превенцията на престъпността.
4) Да се проведе емпирично проучване сред служителите на затворите в Албания относно практиките за рехабилитация, институционалния капацитет и превенцията на рецидивизма.
5) Да се идентифицират структурни, институционални и управленски недостатъци, които влияят върху ефективността на пенитенциарните системи.
6) Да се формулират de lege ferenda и политически препоръки, насочени към подобряване на функцията за превенция на престъпността на пенитенциарните системи в съответствие с международните стандарти.

Дисертацията се основава на разбирането, че формалното въвеждане на международните стандарти само по себе си не е достатъчно. Решаващият въпрос е качеството на прилагането, тъй като един и същ правен стандарт може да има различно въздействие в зависимост от административния капацитет, обучението на персонала, ресурсите, инфраструктурата и институционалната отчетност.

4. Методология на изследването

Основният използван метод е правно-нормативния. Той се прилага за изследване на международни инструменти, национално законодателство и правни принципи, уреждащи изпълнението на наказанията, свързани слишаване от свобода. Чрез този метод дисертацията анализира нормативното съдържание на международните стандарти и тяхната връзка с вътрешното право на Албания и България.

В дисертацията са използвани също сравнителен, социологически и документален метод. Сравнителният метод идентифицира прилики и разлики между българската и албанската пенитенциарна система, особено по отношение на институционалната организация, европейската интеграция, капацитета за внедряване и приоритетите за реформи. Сравнението е функционално, а не просто описателно: то се

използва, за да се идентифицира кои институционални механизми могат да бъдат от значение за подобряване на албанската система.

Социологическият метод се прилага чрез въпросници и структурирани интервюта със служителите на затворите в Албания. Този метод е важен, защото прилагането на затворническите стандарти зависи значително от знанията, възприятията, условията на труд и професионалния капацитет на служителите. Служителите не се третират само като изпълнители на заповеди, а като институционални участници, чиито ежедневни решения влияят върху рехабилитацията, дисциплината, сигурността и реинтеграцията.

Документалният метод включва преглед на правителствени документи, министерски политики, доклади на мониторингови органи, академични източници и институционални материали, свързани с реформата на пенитенциарните системи. Този метод допълва правния и емпиричния анализ, като поставя развитието на национално равнище в по-широк институционален и политически контекст.

Комбинацията от тези методи позволява на дисертацията да свърже три нива на анализ: нормативното ниво на международните и националните правни норми;

институционалното ниво на администрация и надзор в затворите; и практическото ниво на прилагане в рамките на пенитенциарните заведения. Тази методологична структура съответства на основната изследователска хипотеза, а именно, че несъответствията между стандартите и практиката са причинени по-малко от липсата на правни норми и повече от институционални ограничения, недостатъчни ресурси и слаб оперативен капацитет.

Водещите предположения на изследването са включени в методологичната рамка, както следва:

1) Въпреки че Албания и България официално са включили по-голямата част от съответните международни стандарти относно третирането на лица, лишени от свобода, в националните си правни рамки, продължават да съществуват значителни несъответствия между нормативните изисквания и реалното им прилагане в пенитенциарната практика.
2) Нивото на осведоменост, обучение и професионална компетентност на затворническия персонал оказва значително влияние върху прилагането на международните стандарти в пенитенциарните институции.

3) Качеството на условията в затворите, включително материалната инфраструктура, пренаселеността, здравеопазването, санитарните условия и достъпът до рехабилитационни програми, е пряко свързано с институционалния капацитет на националните затворнически администрации.

4) Статутът на България като държава членка на ЕС доведе до по-структурирана хармонизация на законодателството и сравнително по-силни институционални гаранции, отколкото в Албания, но и двете страни продължават да изпитват трудности при прилагането поради споделено посткомунистическо наследство и системни ограничения.

5) Подобренията в спазването на изискванията в пенитенциарните системи изискват реформи, насочени към институционалното управление, обучението на персонала, разпределението на ресурсите и механизмите за отчетност, а не само формални законодателни изменения.

6. Основни понятия

За целите на настоящата дисертация се използват следните понятия:

- *Превенция на престъпността:* Превенцията на престъпността обхваща всички правни, институционални, социални и административни мерки, насочени към намаляване на престъпността чрез въздействие върху нейните причини, ограничаване на възможностите за престъпно поведение и предотвратяване на повторно извършване на престъпления. В контекста на пенитенциарните системи превенцията на престъпността надхвърля рамките на наказанието и включва прилагането на програми за рехабилитация, образователни и професионални дейности, психологическа подкрепа и помощ след освобождаване, целящи намаляване на рецидивизма и повишаване на обществената безопасност.

- *Рехабилитация на извършителите на престъпления:* В настоящата дисертация рехабилитацията се разглежда като процес, чрез който лицата, извършили престъпления, придобиват знанията, уменията, нагласите и поведенческите промени, необходими за отказ от престъпно поведение и водене на законосъобразен начин на живот. Рехабилитацията е насочена към личността, а не към самото престъпление; поради това се използва терминът „рехабилитация на извършителите на престъпления“ (или по-точно – рехабилитация на правонарушителите или осъдените лица), а

не „рехабилитация на престъплението“. В съответствие с международните стандарти, рехабилитацията е една от основните цели на лишаването от свобода и следва да се постига чрез индивидуализиран подход, образование, професионално обучение, здравни грижи, психологическа подкрепа и други корекционни въздействия.

- *Реинтеграция на лицата, лишени от свобода:* Реинтеграцията на лицата, лишени от свобода, представлява процес на подготовка за успешното им завръщане в обществото след освобождаване от затвора. Тя включва както институционални мерки, предприемани по време на изтърпяване на наказанието, така и подкрепа след освобождаването, насочена към улесняване на законосъобразен, самостоятелен и социално отговорен начин на живот. Реинтеграцията обхваща достъпа до образование, заетост, жилище, здравни грижи, семейна подкрепа и услуги в общността, които намаляват риска от рецидив и насърчават устойчивото социално включване.

- *Социална реинтеграция:* Социалната реинтеграция е по-широк процес, чрез който лицата, изтърпели наказание лишаване от свобода, възстановяват своите социални, икономически, семейни и общностни връзки след

освобождаването си. Тя е насочена към възстановяване на активното им участие в обществото като отговорни граждани, като същевременно се преодоляват пречки като социално изключване, дискриминация, безработица и стигматизация. Социалната реинтеграция представлява както цел на съвременните пенитенциарни системи, така и ключов механизъм за постигане на дългосрочна превенция на престъпността и обществена сигурност.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Дисертацията е структурирана във въведение, три глави, заключение и е с общ обем 190 страници. Основният текст съдържа шест таблици. Списъкът с литература се състои от 180 заглавия и източника, включително български, чуждестранни, албански и интернет източници. Освен това има едно приложение, съдържащо въпросника и емпиричните изследователски материали.

Въведението представя актуалността на изследването, неговата цел, задачи, обект, предмет, изследователски въпроси, методология, хипотеза, ограничения, научна новост и практическо значение. Първата глава е посветена на международните стандарти за гарантиране на ефективността на пенитенциарните системи и защита на основните права на

задържаните и лишените от свобода лица. Втората глава разглежда пенитенциарните системи на България и Албания. Третата глава представя емпиричното изследване на ефективността на албанската пенитенциарна система за превенция на престъпността, заедно с аналитични констатации и препоръки.

Структурата на дисертацията следва логиката на изследването. Първо, тя установява международната нормативна рамка. Второ, разглежда двете национални системи и тяхната институционална организация. Трето, оценява практическата ефективност на албанската система чрез емпирични открития и формулира предложения за реформи. Тази структура позволява работата да премине от общи стандарти към национално прилагане и след това към конкретни заключения.

III. ОБЩО ОПИСАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Първа глава

„Международни стандарти за гарантиране на ефективността на пенитенциарните системи и за защита на основните права на задържаните и лишените от свобода лица“

Първа глава се състои от три параграфа. Тя е посветена на международните и европейските правни стандарти, които

определят минималните изисквания за третиране на лишените от свобода лица и функционирането на съвременните пенитенциарни системи. Главата полага теоретичната и нормативната основа на дисертацията. Обяснява се защо ефективността на пенитенциарната система е неразделна от защитата на човешкото достойнство, законността, недискриминацията, рехабилитацията и подготовката за реинтеграция.

Главата изхожда от разбирането, че в международния правен ред постепенно се е развила широка система от правила относно задържането и лишаването от свобода. Тези правила са се появили след Втората световна война и са били засилени чрез универсални и регионални инструменти. Тяхната цел не се ограничава до забраната на изтезанията или предотвратяването на произволно отношение. Те също така определят позитивни задължения, свързани с условията в затворите, достъпа до здравеопазване, контактите с външния свят, образованието, професионалното обучение, работата, поведението на персонала, индивидуализираното отношение и подготовката за освобождаване.

В първия параграф „Принципи на пенитенциарното право и системи“ дисертацията анализира основните понятия и

принципи на пенитенциарното право. Пенитенциарното право се определякато съвкупност от правни норми, регулиращи обществените отношения, възникващи в процеса на изпълнение на наложени от съдилищата наказателни санкции. Затворът се разглежда като институционална среда, в която се упражнява принудителната власт на държавата върху лицата, които остават носители на основни права. Следователно параграфът подчертава, че лишаването от свобода не означава лишаване от достойнство, правна защита или социална идентичност.

Специално внимание се обръща на принципа на законност. В контекста на затворите законността изисква всички ограничения, дисциплинарни мерки, класификации, премествания и административни решения да се основават на закона и да се прилагат от компетентните органи. Законността защитава затворниците от произвол и осигурява предвидимост при изпълнението на наказанието. Тя също така налага задължение на затворническите власти да действат в рамките на своята компетентност и в съответствие с по-висшестоящи правни актове.

В параграфа се обсъждат и презумпцията за невиновност и разграничението между обвиняеми и осъдени лица. Това

разграничение е особено важно за предварителното задържане, тъй като лицата, които не са осъдени окончателно, трябва да бъдат третирани според техния правен статут. Международните стандарти изискват разделяне, диференцирано третиране и гаранции срещу прекомерни ограничения. Дисертацията свързва този принцип с правото на справедлив процес и по-широката защита на процесуалните права в рамките на наказателното правосъдие.

Забраната за изтезания и други форми на жестоко, нечовешко или унизително отношение или наказание е представена като абсолютен принцип. В пенитенциарните системи този принцип има както отрицателни, така и положителни измерения. Държавата трябва да се въздържа от малтретиране, но също така трябва да организира условията на задържане по начин, който предотвратява унизителното отношение. Лошите материални условия, липсата на медицински грижи, прекомерната пренаселеност или злоупотребите с дисциплинарни практики могат да ангажират отговорността на държавата, дори когато няма пряко намерение за унижаване на затворника.

Принципът на равенство и недискриминация се разглежда като друг основополагащ стандарт. Затворниците са уязвима група,

защото зависят от държавата за почти всички аспекти от ежедневието си. Следователно равното третиране в затвора изисква не само формална липса на дискриминация, но и практически гаранции за групи със специфични нужди, включително непълнолетни, жени, чуждестранни затворници, лица с увреждания и лица с потребности, свързани с психичното здраве.

Параграфът допълнително анализира свободата на мисълта, съвестта и религията в затвора. В дисертацията се подчертава, че лишаването от свобода не потиска духовната автономия. Администрацията на затвора трябва да осигурява на лишените от свобода разумни възможности да изповядват своята религия, да общуват с представители на религиозните общности и да съхраняват своята морална идентичност, като ограничения се допускат единствено когато са необходими за гарантиране на сигурността и реда.

.

В заключение първият параграф разглежда принципа за хармонизиране на затворническия живот с положителните аспекти на живота извън затвора, както и подкрепата преди и след освобождаването. Тези принципи отразяват рехабилитационната функция на лишаването от свобода. Те

изискват затворническите режими да избягват ненужното институционализиране и да подготвят затворниците за социална реинтеграция чрез образование, работа, контакти със семейството, психологическа подкрепа и помощ след освобождаването.

Във втория параграф „Международни източници за дейността на пенитенциарните системи“ дисертацията разглежда универсални инструменти, приети в рамките на Организацията на обединените нации. Всеобщата декларация за правата на човека е представена като основополагащ документ, установяващ човешкото достойнство, равенството и основните права, които формират по-късните затворнически стандарти. Въпреки че Декларацията не е специализиран пенитенциарен инструмент, нейните принципи осигуряват етичната и правна основа за третирането на лицата, лишени от свобода.

Международният пакт за граждански и политически права е анализиран с особено внимание към чл. 10, според който всички лица, лишени от свобода, трябва да бъдат третирани хуманно и с уважение към присъщото достойнство на човешката личност. Пактът изисква също така разделяне на обвиняемите и осъдените лица и подчертава, че затворническият режим трябва да е насочен към рехабилитация и социална реинтеграция. Тази

разпоредба е от основно значение, защото свързва защитата на правата на човека с превантивната и рехабилитационна цел на лишаването от свобода.

Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание се разглежда като универсален инструмент, установяващ абсолютната забрана на изтезанията и налагащ задължения за предотвратяване на злоупотреби. Факултативният протокол се разглежда като превантивен механизъм, основан на редовни посещения на местата за лишаване от свобода от независими международни и национални органи. В дисертацията се показва, че превенцията не се постига само чрез наказание след нарушения, а чрез систематичен мониторинг, институционална прозрачност и ранно идентифициране на рисковете.

Параграфът допълнително анализира Стандартните минимални правила за третиране на затворниците, известни като Правилата на Нелсън Мандела. Тези правила представляват всеобщо признат еталон за затворническата администрация. Те регулират настаняването, хигиената, облеклото, храната, здравеопазването, дисциплината, претърсванията, контактите с външния свят, обучението на персонала и институционалното управление. Тяхното значение се състои във факта, че те

превръщат абстрактния принцип на човешкото достойнство в практически затворнически стандарти.

Разглеждат се и „Основни принципи за защита на всички лица под каквато и да е форма на задържане или лишаване от свобода“ като инструмент, приложим за всяка форма на лишаване от свобода. Кодексът за поведение на служителите на реда е анализиран във връзка с професионалната етика, употребата на сила, зачитането на човешкото достойнство и отчетността. Разглеждат се и Основните принципи на ООН за отношение към затворниците, особено правилото, че затворниците запазват всички човешки права, с изключение на тези, които са непременно ограничени от лишаването от свобода.

Дисертацията разглежда и Пекинските правила и Правилата на ООН за защита на непълнолетните, лишени от свобода. Тези инструменти са важни, защото задържането на непълнолетни трябва да се използва само като крайна мярка и за възможно най-краткия подходящ период. Главата подчертава, че правосъдието за непълнолетни трябва да бъде ориентирано към образование, личностно развитие, контакти със семейството и реинтеграция, а не само към наказание.

В третия параграф „Европейски източници за дейността на пенитенциарните системи“ дисертацията разглежда регионалната европейска рамка. Европейската конвенция за правата на човека е анализирана като централен обвързващ инструмент за защита на затворниците в Европа. Член 3 е от основно значение, защото забранява изтезанията и нечовешкото или унизително отношение. Член 8 е от значение за семейния живот, кореспонденцията и контактите с външния свят. Член 6 може да се прилага в дисциплинарен или процесуален контекст, докато други разпоредби защитават религията, изразяването, образованието и недискриминацията.

Съдебната практика на Европейския съд по правата на човека се третира като динамичен източник на пенитенциарни стандарти. Чрез своите решения Съдът е изяснил задълженията на държавите по отношение на пренаселеността, здравеопазването, дисциплинарната изолация, доживотните присъди, контактите със семейството, ефективните средства за защита и защитата срещу малтретиране. Дисертацията подчертава, че съдебната практика на Страсбург не само разрешава отделни случаи; тя също така предоставя структурни насоки за национални реформи в затворите.

Европейската конвенция за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унизително отнасяне или наказание е анализирана през погледа на ролята на Комитета по задържане при мъченията (КЗМ). Посещенията, докладите и препоръките на КЗМ са оказали силно влияние върху стандартите в затворите в държавите-членки на Съвета на Европа. В дисертацията се посочва, че моделът на КЗМ е превантивен, основан на сътрудничество и практичен: той разглежда реалната ситуация в местата за задържане и дава подробни препоръки относно условията, лечението, здравеопазването, дисциплината и гаранциите.

Европейските правила за затворите са разгледани като един от най-важните инструменти с неограничена правна сила в европейската пенитенциарна политика. Те формулират принципите на нормализиране, индивидуализация, рехабилитация, професионализъм на персонала и подготовка за освобождаване. Правилата не са правно обвързващи по същия начин като договор, но оказват значително влияние чрез Съвета на Европа, ЕКЗ и ЕСПЧ. В дисертацията се използват като ключов ориентир за оценка на Албания и България.

В главата се разглежда и Европейската конвенция за надзор над условно осъдените и условно освободените правонарушители и

Конвенцията за трансфер на осъдени лица. Тези инструменти показват, че европейската пенитенциарна политика се простира отвъд затворническите стени. Тя включва надзор в общността, условно освобождаване, социална рехабилитация и международно сътрудничество. В този смисъл ефективността на затворническата система зависи от връзката ѝ с пробацията, социалните услуги и подкрепата след освобождаването.

Заключението в първата глава е, че международните и европейските стандарти формират съгласувана рамка за хуманно и ефективно изпълнение на санкциите за лишаване от свобода. Те обаче функционират като минимални стандарти. Реалното им въздействие зависи от прилагането на национално ниво, институционалния капацитет, професионалния персонал и устойчивите публични политики. Това заключение подготвя почвата за сравнителния анализ във втората глава.

Втора глава

„Пенитенциарна система в Република България и Албания“

Втората глава се състои от два параграфа. Тя е посветена на националните пенитенциарни системи на Република България и Република Албания. Главата разглежда принципите, законодателството, институционалните органи и съответните практики на всяка система. Целта ѝ е да покаже как

международните стандарти са включени във вътрешното право и как националните структури влияят върху тяхното прилагане.

В първия параграф „Пенитенциарната система в Република България“ дисертацията разглежда българското пенитенциарно право, основните правни актове, уреждащи изпълнението на наказанията, и институционалните органи, отговорни за затворническата система. България е анализирана като държава, чието развитие на пенитенциарната система се определя от членството в Европейския съюз, задълженията по рамката на Съвета на Европа и съдебната практика на Европейския съд по правата на човека. Този контекст е довел до по-устойчива структура на изпълнение на наказанията и по-силен натиск за спазване на европейските стандарти.

В дисертацията се идентифицират принципите на българското пенитенциарно право, включително законност, хуманност, индивидуализация, диференциация на третирането, рехабилитация и социална реинтеграция. Тези принципи показват, че изпълнението на наказателните санкции не се замисля просто като лишаване от свобода, а като организиран процес, насочен към корекция, превенция и подготовка за законен живот след освобождаване. Анализът показва, че българското право съдържа по-развита система за

индивидуално планиране на изпълнението на наказанията и програмна работа с лишените от свобода.

В главата се разглежда българския Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража и Правилника за неговото прилагане. Тези инструменти регулират видовете пенитенциарни институции, затворническите режими, правата и задълженията на лишените от свобода, дисциплинарната отговорност, достъпа до здравеопазване, труд, образование, социални и психологически дейности, пробацията и надзора. В дисертацията се обръща специално внимание на разпоредбите, свързани с рехабилитационните програми и подготовката преди освобождаване, тъй като те са пряко свързани с превантивната функция на лишаването от свобода.

Институционалният анализ обхваща Министерството на правосъдието, Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“, съдилища, прокурори, съвети по изпълнение на наказанията, регионални пенитенциарни служби и специализирани професионални организации. Структурата показва централизирания характер на българската система и съществуването на по-ясни административни канали за прилагане на политиката и наблюдение на нейното спазване. Ролята на съдилищата и прокуратурата е разгледана във връзка

със законността, защитата на правата и надзора върху изпълнението на наказанията.

В дисертацията се разглеждат и най-добрите български практики, които са приложими за Албания. Те включват по-структурирано индивидуално планиране на лечението, по-ясна законодателна регулация на рехабилитационните програми, по-силна подготовка преди освобождаване, използване на специализиран персонал, развитие на пробацията и влиянието на механизмите за мониторинг. Тези практики не означават, че българската система е без проблеми. В дисертацията се отчитат продължаващите предизвикателства по отношение на инфраструктурата, здравеопазването, пренаселеността и практическото качество на рехабилитацията. Въпреки това българският модел предлага полезни сравнителни елементи, защото показва как европейските стандарти могат да бъдат претворени в институционални механизми.

Централен момент в българския анализ е, че членството в ЕС и постоянният европейски мониторинг са увеличили натиска за хармонизиране на законодателството и административна реформа. Българският опит показва, че международните стандарти стават по-ефективни, когато са подкрепени от институционална приемственост, съдебни средства за защита,

външен мониторинг и структурирана затворническа администрация. В същото време съществуването на формални структури не е достатъчно, ако материалните условия и капацитетът на персонала остават недостатъчни.

Във втория параграф „Пенитенциарна система в Република Албания“ дисертацията разглежда принципите и законодателството, уреждащи албанската пенитенциарна система, връзката между албанското законодателство и международните инструменти, както и основните органи, участващи в изпълнението на присъдите. Албания е анализирана като страна кандидат, претърпяваща правна и институционална трансформация, с пенитенциарна система, силно повлияна от стандартите на Съвета на Европа, изискванията за присъединяване и нуждите от вътрешни реформи.

Дисертацията представя конституционната и законодателната основа на албанската система. Тя разглежда Конституцията, Наказателния кодекс, Наказателно-процесуалния кодекс, Закона за изпълнение на наказателни решения, Закона за правата и отношението към затворниците и задържаните лица, подзаконови актове и съответните административни актове. Анализът показва, че албанското законодателство е включило

много международни стандарти, особено по отношение на хуманното отношение, забраната за изтезания, достъпа до здравеопазване, индивидуалните планове за лечение, религиозната свобода, образованието, работата, семейните контакти и механизмите за подаване на жалби.

В главата се анализира и връзката между албанското законодателство и универсалните и регионалните инструменти. Албания е обвързана от ЕКПЧ, Конвенцията против изтезанията, Международния пакт за граждански и политически права, Правилата на Мандела като ориентир, Европейските правила за затворите като стандарт на Съвета на Европа и системата за мониторинг на СРТ. Дисертацията заключава, че основният проблем на албанската система не е липсата на правни препратки към международните стандарти, а непоследователността в прилагането.

Институционалната част разглежда Министерството на правосъдието, Главна дирекция „Затвори“, пенитенциарните институции, прокурорите, съдилищата, пробационната служба, омбудсмана и неправителствените организации. Министерството на правосъдието и Главна дирекция „Затвори“ се анализират като централни административни участници. Пенитенциарните институции се разглеждат като оперативно

ниво, където се прилагат стандартите. Прокурорите и съдилищата се разглеждат във връзка със законността и съдебния контрол. Омбудсманът и Националният превантивен механизъм се анализират като надзорни институции с превантивен мандат.

В дисертацията се отдава особено значение на прехвърлянето на администрацията на затворите от Министерството на вътрешните работи към Министерството на правосъдието. Тази реформа се разглежда като значителна стъпка към цивилизацията и ориентацията към правата на човека на затворническата система. Други положителни тенденции са присъствието на психолози и социални работници в институциите, индивидуални планове за лечение, споразумения за сътрудничество с образователни и трудови институции и засилено участие на гражданското общество в дейностите по рехабилитация и реинтеграция.

В главата обаче се посочват и постоянни слабости в албанската система. Те включват инфраструктурни проблеми, пренаселеност в определени институции, недостатъчно обучение на персонала, ограничен достъп до услуги за психично здраве, слаби програми за рехабилитация, ограничени възможности за заетост на затворниците, зависимост от

външни проекти и недостатъчна координация след освобождаване. Тези недостатъци намаляват практическата ефективност на правната рамка и ограничават превантивната стойност на лишаването от свобода.

В дисертацията се разглежда превенцията на престъпността чрез пенитенциарна дейност като механизъм, изискващ повече от контрол на сигурността. Превенцията изисква класификация, индивидуална оценка, психологическа и социална подкрепа, образование, работа, семейни контакти, подготовка за освобождаване и сътрудничество с пробацията и местните институции. Когато тези елементи са слаби, лишаването от свобода може да стане криминогенно. Следователно албанският анализ показва, че пропуските в прилагането засягат не само правата на затворниците, но и обществената безопасност.

Сравнителното заключение на втората глава е, че България и Албания са изправени пред сходни категории проблеми, но на различни нива на институционална консолидация. България е разработила по-структурирани механизми под натиска на членството в ЕС и европейския мониторинг. Албания е постигнала важен нормативен и институционален напредък, но все още е изправена пред по-остри пропуски в прилагането. Сравнителната стойност на главата се състои в

идентифицирането на реформите, които Албания може да адаптира, без механично да копира българския модел.

Трета глава

„Изследване на ефективността на пенитенциарната система в Албания за превенция на престъпността“

Трета глава се състои от три параграфа. Тя е посветена на емпиричното изследване, проведено върху ефективността на албанската пенитенциарна система за превенция на престъпността. Главата представя рамката и резултатите от изследването, предоставя аналитично обсъждане на констатациите и формулира препоръки за подобряване на ефективността на системата. Тази глава е емпиричното ядро на дисертацията.

В първия параграф „Обща рамка и резултати от изследването“ в дисертацията се представят целта и структурата на емпиричното изследване. Изследването се фокусира върху служителите в затворите, тъй като служителите са преките институционални участници, отговорни за прилагането на правните стандарти, поддържането на сигурността, подкрепата за рехабилитацията и влиянието върху ежедневната атмосфера в пенитенциарните заведения. Техните възприятия предоставят

ценни доказателства относно реалното функциониране на системата.

Емпиричното изследване използва въпросници и структурирани интервюта. Респондентите включват персонал от ключови албански пенитенциарни институции, включително институции с различни профили на сигурност и оперативни характеристики. Изследването разглежда професионалните профили, условията на труд, обучението, възприятията за рехабилитационните програми, факторите, увеличаващи криминализацията в затвора, ролята на персонала в превенцията на престъпността, институционалното сътрудничество и механизмите за реинтеграция.

Констатациите показват, че служителите в затворите осъзнават важността на рехабилитацията, но съобщават за значителни практически пречки. Значителна част от анкетираните възприемат програмите за рехабилитация като недостатъчно ефективни или нередовно прилагани. Основните идентифицирани пречки включват недостатъчни човешки ресурси, недостатъчно професионално обучение, пренаселеност, ограничена инфраструктура, липса на специализирана психологическа подкрепа, слаба координация с пробационните

и социалните служби и липса на приемственост след освобождаването.

Изследването показва също, че персоналът често разбира ролята си предимно чрез сигурността и поддържането на реда. Това е разбираемо предвид работната среда, но разкрива структурен дисбаланс. Съвременните стандарти изискват динамична сигурност, комуникационни умения, оценка на риска, управление на конфликти и рехабилитационно ангажиране. Когато персоналът не е обучен или подкрепян за тези функции, превантивният потенциал на затворническата система остава ограничен.

Емпиричните данни показват допълнително, че пренаселеността и смесените профили на затворниците създават криминогенни рискове. Когато затворници с различни нива на риск и криминално минало са настанени заедно без ефективна класификация и структурирани ежедневни дейности, затворническата среда може да подсили криминалното обучение, вместо да подпомогне въздържанието. Следователно наблюденията на персонала потвърждават, че материалните и организационните условия пряко влияят върху превенцията на престъпността.

Във втория параграф „Аналитично обсъждане на констатациите“ в дисертацията анализират емпиричните резултати в светлината на международните стандарти и криминологичната теория. Анализът показва, че албанската пенитенциарна система притежава превантивен потенциал, но че този потенциал е недостатъчно използван поради правни, организационни и институционални ограничения. Разликата между закона и практиката не е абстрактна; тя е видима в ежедневните работни процедури, ограничените ресурси, слабата приемственост на програмите и недостатъчното междуинституционално сътрудничество.

Първият аналитичен извод се отнася до институционалния капацитет и професионалната подготовка. Интервюираните последователно подчертават, че задълженията по сигурността доминират в ежедневните операции, оставяйки ограничено време и ресурси за индивидуализирана рехабилитационна работа. Това откритие показва, че превантивната функция на лишаването от свобода не може да бъде осъществена само чрез правни декларации. Тя изисква адекватен персонал, специализирано обучение и професионални инструменти.

Вторият аналитичен извод се отнася до непрекъснатостта на рехабилитацията и подкрепата след освобождаване.

Изследването показва, че в институциите съществуват определени рехабилитационни инициативи, но техният ефект се отслабва, когато затворниците се завърнат в обществото без структурирано последващо действие. Периодът непосредствено след освобождаването е фаза с висок риск от рецидив. Ако пробационните служби, институциите за социално подпомагане, службите по заетостта и местните власти не си сътрудничат ефективно, напредъкът, постигнат по време на лишаването от свобода, може да бъде загубен.

Третият аналитичен извод се отнася до пренаселеността и криминогенната затворническа среда. Пренаселеността намалява достъпа до програми, увеличава напрежението, усложнява класификацията и ограничава смисленото взаимодействие между персонала и затворниците. Изследването потвърждава, че пренаселеността не е само проблем, свързан с материалното състояние съгласно правото на човека; тя е и криминологичен фактор, който влияе върху бъдещите престъпления.

Четвъртият аналитичен извод се отнася до размера на институциите и индивидуализацията. По-малките институции могат да позволят на персонала да познава по-добре затворниците и да разработва по-индивидуализирани подходи.

Това предимство обаче е ограничено, когато липсват ресурси, професионални инструменти и задължителни механизми за планиране на присъдите. Следователно в дисертацията се обосновава тезата, че индивидуализацията трябва да бъде законово изисквана, административно подкрепена и професионално прилагана.

Петият аналитичен извод се отнася до устойчивостта на инициативите за рехабилитация. Международните проекти и дейностите на неправителствените организации въведоха полезни практики, но тяхното въздействие често изчезва, когато външното финансиране приключи. Това показва необходимостта от вграждане на успешни практики в националните разпоредби, постоянните бюджети и институционалните рутини. Реформата не може да зависи само от временни проекти.

В третия параграф „Препоръки за подобряване на ефективността на пенитенциарната система в Албания“ дисертацията формулира de lege ferenda и политически препоръки. Тези препоръки се основават на комбиниран нормативен, сравнителен и емпиричен анализ. Те целят да укрепят превантивната функция на албанската пенитенциарна система

и да я приведат в по-тясно съответствие с международните стандарти.

Препоръките включват законодателни изменения за кодифициране на минималните стандарти за жилищно пространство, хигиена и здравеопазване; по-ясна регулация на дисциплинарните санкции и пропорционалността; ефективни и независими механизми за подаване на жалби; изрично признаване на съдебната практика на ЕСПЧ като тълкувателен източник за пенитенциарните органи; задължителни индивидуални планове за изпълнение на присъдите; по-силно правно регулиране на услугите за психично здраве; и структурирана подготовка за освобождаване.

Институционалните и политическите препоръки включват създаването или укрепването на Национална академия за обучение на затворници, редовно сертифициране на персонала по динамични методи за сигурност и рехабилитация, подобрени инструменти за оценка на риска, по-добра класификация на затворниците, разширяване на образователните и работните програми, систематично сътрудничество с пробационните служби, повишена прозрачност на резултатите от мониторинга и устойчиво финансиране на програмите за рехабилитация.

Дисертацията идентифицира и български практики, които могат да послужат като отправни точки за Албания. Те включват по-структурирано планиране на присъдите, подготовка преди освобождаване, по-ясни институционални отговорности и по-силна интеграция между затворническата администрация и пробацията. Дисертацията не предлага механично присаждане. В нея се твърди, че Албания трябва да адаптира съответните практики към собствения си правен, институционален и финансов контекст.

Третата глава заключава, че превенцията на престъпността чрез лишаване от свобода е възможна само когато пенитенциарната система функционира като координирана рехабилитационна институция, а не като затворена администрация за лишаване от свобода. От решаващо значение са капацитетът на персонала, инфраструктурата, непрекъснатостта на програмите и сътрудничеството след освобождаването. Без тези елементи международните стандарти остават формални, а превантивната функция на лишаването от свобода остава слаба.

Заключение

В дисертацията се стига до заключението, че международните стандарти са оказали значително нормативно въздействие върху пенитенциарните системи на Албания и България. Те са

оформили законодателството, въвели са гаранции за правата на човека и са установили рехабилитацията и реинтеграцията като основни цели на лишаването от свобода. Практическата им ефективност обаче зависи от прилагането на национално ниво, институционалния капацитет и професионалната практика.

Изследването потвърждава, че наказанието в съвременната наказателна политика не трябва да се разбира единствено като възмездие. То е правен и институционален инструмент, насочен към превенция, рехабилитация и социална реинтеграция. Международни инструменти като Европейската конвенция за правата на човека, Правилата на Мандела и Европейските правила за затворите отразяват тази промяна, като установяват минимални стандарти, предназначени да повлияят на бъдещото поведение на правонарушителите и да намалят рецидивизма.

Анализът на международните и европейските стандарти показва, че те предоставят всеобхватна рамка, регулираща условията на задържане, третирането на затворниците и институционалните гаранции. Въпреки това, тези стандарти не гарантират автоматично ефективна защита или превантивни резултати. Тяхната ефективност зависи от включването им във вътрешното законодателство, последователното тълкуване от

националните власти и реалното им прилагане в затворническата практика.

Разглеждането на албанската пенитенциарна система разкрива значително несъответствие между формално правно съответствие и практическото му прилагане. Албанското законодателство до голяма степен отразява международните стандарти, но структурните и организационните недостатъци продължават да подкопават рехабилитационната и превантивната функция на лишаването от свобода. Тези недостатъци включват инфраструктурни проблеми, пренаселеност, ограничени рехабилитационни програми, недостатъчни услуги за психично здраве и слаб административен капацитет.

Анализът на българската пенитенциарна система показва по-висока степен на институционална консолидация, до голяма степен повлияна от членството в Европейския съюз и постоянния международен мониторинг. България е разработила по-структурирани административни механизми и по-силни инструменти за планиране на присъдите и подготовка преди освобождаването. Същевременно България е изправена пред продължаващи предизвикателства, свързани с

инфраструктурата, здравеопазването, пренаселеността и качеството на рехабилитацията.

Сравнителният анализ потвърждава, че както Албания, така и България са изправени пред сходни структурни предизвикателства, въпреки разликите в институционалната зрялост. И в двете системи неспазването на международните стандарти произтича предимно от структурни и управленски слабости, а не от пълната липса на правни правила. Следователно международните стандарти функционират като ръководни рамки, чиято ефективност зависи от взаимодействието между правните норми, ресурсите, професионализма на персонала и отчетността.

Емпиричното изследване, проведено в Албания, потвърждава, че служителите в затворите са от основно значение за прилагането на международните стандарти. Тяхното обучение, условия на труд, професионална култура и ежедневна свобода на действие силно влияят върху прилагането на стандартите на практика. Служителите определят рехабилитацията като важна, но също така подчертават, че недостатъчното обучение, пренаселеността, ограничените програми и слабото междуинституционално сътрудничество намаляват превантивния ефект на лишаването от свобода.

В дисертацията се стига до извода, че ефективността на пенитенциарните системи не може да бъде оценена единствено въз основа на законодателната хармонизация. Истинската реформа изисква цялостен подход, който интегрира правното регулиране с последователни публични политики, адекватно финансиране, професионално обучение, надежден надзор и устойчиво институционално развитие. Стратегиите за реформа, ограничени до нормативни изменения, остават недостатъчни, освен ако не са придружени от измерими подобрения на практика.

Превантивната функция на пенитенциарната система изисква разработване на рехабилитация, базирана на доказателства, индивидуализирано планиране на лечението, адекватни услуги за психично здраве, образование, работа, семейни контакти, подготовка за освобождаване и сътрудничество с пробацията и местните институции. Тези елементи трябва да действат заедно. Ако един елемент липсва, приемствеността на рехабилитацията се отслабва и рискът от рецидив се увеличава.

В заключение в дисертацията се доказва, че международните стандарти са необходими, но не са самоизпълними. Тяхната истинска стойност се крие в трансформирането им в ежедневната институционална практика. За Албания

приоритетът е да се премине от формално спазване към оперативна ефективност. За България приоритет е укрепването на съществуващите механизми и преодоляването на трайните слабости при тяхното прилагане. И за двете системи крайната мярка за ефективност е дали затворническият режим защитава човешкото достойнство, като същевременно намалява риска от рецидив.

Въз основа на заключенията се предлагат следните препоръки de lege ferenda за Република Албания.

А. Законодателни препоръки

- Преразглеждане на законодателството относно изпълнението на наказателните санкции с цел изрично регламентиране на минимални стандарти за жилищна площ, хигиена, хранене и здравеопазване в съответствие с Правилата „Мандела“ и Европейските правила за затворите.
- Въвеждане на по-ясни правила относно пропорционалността на дисциплинарните санкции и по-силни процесуални гаранции в дисциплинарните производства.
- Създаване на ефективни, достъпни и независими механизми за подаване на жалби за лица, лишени от свобода, с гаранции срещу репресии.

- Изрично признаване на съдебната практика на Европейския съд по правата на човека като задължителен тълкувателен източник за пенитенциарните власти и националните надзорни органи.
- Правно регулиране на задължителните индивидуални планове за изпълнение на присъдите, основани на оценка на риска и нуждите, включително периодичен преглед и измерими цели.
- По-силни правни гаранции за оценка на психичното здраве, лечение и прехвърляне в подходящи специализирани заведения, когато е необходимо.
- Задължително регулиране на механизмите за подготовка преди освобождаването и насочване след освобождаването, включващи затворническата администрация, пробацията, социалните грижи, службите по заетостта и местните власти.

Б. Институционални и политически препоръки

- Създаване или укрепване на постоянна национална структура за обучение на служители в затворите с учебни програми, обхващащи стандарти за правата на човека, динамична сигурност, управление на конфликти, психологически умения, оценка на риска и методи за рехабилитация.

- Разширяване на образователните, професионалните, трудовите и терапевтичните програми в затворите с приоритет върху интервенции, основани на доказателства, свързани с криминогенните нужди.
- Подобряване на класификацията и разделянето на затворниците според нивото на риск, правния статус, възрастта, уязвимостта и рехабилитационните нужди.
- Увеличаване на професионалния персонал, включително психолози, социални работници, психиатри и преподаватели, особено в институции с високорискови групи от населението.
- Институционализиране на успешни практики на НПО и международни проекти чрез постоянни разпоредби, публични бюджети и административни протоколи.
- Засилване на сътрудничеството между Главна дирекция „Затвори“, Пробационната служба, местните власти, образователните институции и службите по заетостта.
- Редовно публикуване на резултатите от мониторинга, статистически данни и показатели за напредък с цел подобряване на прозрачността и отчетността.

В резултат на това изследване могат да бъдат предприети следните стъпки: разработване на национална стратегия за рехабилитация и реинтеграция; приемане на измерими

показатели за ефективност на пенитенциарните системи; систематично обучение и сертифициране на персонала; подобряване на затворническата инфраструктура; разширяване на алтернативите на задържането и електронното наблюдение; и създаване на структуриран модел за преход от затворнически към обществен надзор.

В заключение в дисертацията се защитава тезата, че ефективната пенитенциарна система е тази, която защитава обществото, като зачита човешкото достойнство и намалява бъдещата престъпност. Тези цели не са взаимно изключващи се. Стандартите за правата на човека не са пречка за сигурността; те са условия за законна, стабилна и превантивна затворническа система. Това е основният научен и практически извод на работата.

По отношение на Албания, изследването потвърждава, че страната е постигнала видим напредък в правното привеждане в съответствие и институционалната реформа, но следващият етап трябва да бъде качествен. Приоритетът трябва да бъде оперативната ефективност: по-добра класификация, по-добро обучение на персонала, по-добри програми за рехабилитация, по-добри услуги за психично здраве, по-добра инфраструктура и по-добро сътрудничество след освобождаване. Препоръките на

дисертацията са насочени към този практически етап на реформата.

По отношение на България изследването потвърждава, че по-силните институционални структури не елиминират всички проблеми. Европейската интеграция и хармонизирането на законодателството допринасят за консолидацията, но проблемите с прилагането продължават. Това заключение е важно, защото предотвратява опростеното заключение, че само членството в ЕС гарантира ефективността на пенитенциарните системи. Стандартите изискват непрекъснато прилагане, ресурси и мониторинг дори в по-развити институционални среди.

Дисертацията показва също, че събирането на данни и оценката остават слаби места в управлението на пенитенциарните заведения. Без надеждни показатели е трудно да се разбере дали програмите за рехабилитация работят, дали обучението на персонала променя практиката, дали дисциплинарните мерки са пропорционални или дали политиките за реинтеграция намаляват рецидивизма. Следователно ефективността на пенитенциарните заведения трябва да се измерва чрез показатели като участие в програмите, процент на завършване, дисциплинарни инциденти, достъп до здравеопазване,

изпълнение на индивидуалния план, заетост или образование след освобождаване и тенденции за рецидивизъм.

Ролята на мониторинговите органи е друг важен извод. Комитетът по предотвратяване на вредите, Омбудсманът, Националният превантивен механизъм и други независими участници допринасят за предотвратяване на малтретирането и подобряване на условията. Мониторингът обаче е ефективен само когато препоръките се превърнат в конкретни административни действия. Поради това в дисертацията се препоръчват редовни планове за действие, срокове, отговорни институции и публично отчитане на изпълнението на препоръките от мониторинга.

Поради тази причина в дисертацията се предлага Албания да разработи структуриран модел за преход от затвора към общността. Такъв модел трябва да започне преди освобождаването, да идентифицира рисковете и нуждите на затворника, да подготви документи и насочвания, да свърже лицето с пробационните и социалните служби и да осигури последващи действия през критичните първи месеци след освобождаването. Този модел би операционализирал международния принцип, че лишаването от свобода трябва да бъде организирано с оглед на реинтеграцията.

Дисертацията допълнително подчертава значението на приемствеността след освобождаването. Много от интервенциите в затворите губят своята стойност, ако приключат пред входа на институцията. Реинтеграцията изисква координация с пробационните служби, социалното подпомагане, бюрата по труда, общините, доставчиците на здравни услуги и гражданското общество. Липсата на обвързващи протоколи за сътрудничество води до фрагментация. Затворник може да завърши програми в институцията, но все пак да се сблъска с безработица, бездомност, липса на лечение и социална изолация веднага след освобождаването. Тези обстоятелства увеличават риска от рецидив и отслабват обществената безопасност.

Семейните контакти също се третират като важен превантивен фактор. Международните стандарти и криминологичните изследвания признават, че поддържането на семейните връзки може да намали вредните последици от лишаването от свобода и да подпомогне реинтеграцията. За Албания и България това означава, че посещенията, кореспонденцията, телефонната комуникация и други форми на контакт не трябва да се третират просто като привилегии, а като елементи на законен и рехабилитационен затворнически режим. Ограниченията могат

да бъдат оправдани от съображения за сигурност, но те трябва да останат пропорционални и подлежат на преглед.

Образованието и работата са определени като основни елементи на рехабилитацията. Тяхното значение не е символично. Образователните и професионалните дейности предоставят на затворниците структурирано време, умения, дисциплина и реалистична връзка със законния живот след освобождаването. В дисертацията се доказва, че когато тези дейности са ограничени, затворническата среда става пасивна и може да засили криминалната идентичност. И обратно - когато образованието и работата са планирани според индивидуалните нужди и реалностите на пазара на труда, те могат да допринесат пряко за отказване от престъпление и реинтеграция.

Изследването потвърждава и необходимостта от укрепване на услугите за психично здраве в затворите. Психичното здраве не е само въпрос на здравеопазване; то е и въпрос на сигурност, човешки права и превенция на престъпността. Затворниците с нелекувани психиатрични или психологически проблеми са по-уязвими към малтретиране, дисциплинарни конфликти и социално изключване. Те могат да представляват и по-висок риск след освобождаването, ако липсва подходящо лечение и непрекъснатост на грижите. Поради тази причина в

дисертацията се препоръчва специализирана оценка, достатъчен професионален персонал, сътрудничество със здравните институции и ясни процедури за лечение или преместване, когато е необходимо.

Емпиричните данни, събрани от служителите в затворите, потвърждават, че служителите в затворите, социалните работници, психолозите и административният персонал не са периферни участници в реформата на затворите. Те са лицата, чрез които международните стандарти се превръщат в практика. Ако персоналът е претоварен, недостатъчно обучен или ограничен до тясна роля в областта на сигурността, правната рамка остава до голяма степен декларативна. Следователно дисертацията разглежда развитието на персонала като централно условие за ефективност на затворите. Обучението трябва да бъде непрекъснато, практично и свързано с реалните проблеми на работата в затворите, включително управление на конфликти, комуникация, осведоменост за психичното здраве, превенция на самоубийствата, оценка на риска и подготовка за реинтеграция.

Сравнителният анализ с България показва, че правните модели могат да предоставят полезни ориентири, но те не могат да бъдат прехвърляни механично. Албания може да извлече поуки

от българския опит в областта на индивидуализираното планиране на присъдите, подготовката преди освобождаване, специализацията на персонала и структурираната административна координация. Тези елементи обаче трябва да бъдат адаптирани към албанската правна култура, институционален капацитет и налични ресурси. Стойността на сравнителния метод не се състои в копирането на друга система, а в идентифицирането на функционални механизми, които могат да бъдат реалистично интегрирани в националната реформа.

Друго заключение се отнася до връзката между сигурността и рехабилитацията. Дисертацията не третира тези две цели като противоречиви. Напротив - изследването показва, че дългосрочната институционална сигурност зависи от рехабилитационната работа. Затворническият режим, основан само на статичен контрол, може да поддържа незабавен ред, но не намалява непременно риска от повторно извършване на престъпление. Динамичната сигурност, комуникацията между персонала и затворника, оценката на риска, индивидуализираното планиране и съдържателните дейности са по-ефективни, защото съчетават реда в институцията с превенцията след освобождаването.

В дисертацията се подчертава също, че отношението към лишените от свобода лица е пряк показател за качеството на върховенството на закона. Затворниците са поставени под пълната власт на държавата и следователно държавата носи повишена отговорност за тяхната безопасност, здраве, достойнство и подготовка за завръщане в обществото. Международните стандарти са важни именно защото не позволяват администрацията на затворите да бъде третирана като затворена и самостоятелна сфера. Те налагат измерими ограничения на държавната власт и изискват прозрачност, отчетност и професионално управление.

Практическото значение на изследването е, че реформата в пенитенциарните системи в Албания не трябва да се разбира като поредица от изолирани законодателни изменения. Емпиричните открития показват, че основните слабости се проявяват на ниво изпълнение: недостатъчна професионална подготовка на персонала, ограничена рехабилитационна инфраструктура, слаба междуинституционална приемственост и липса на стабилни механизми за измерване на резултатите. Поради тази причина реформата трябва да се планира като интегриран процес, свързващ законодателството, бюджетното

планиране, кадровата политика, мониторинга и сътрудничеството с институциите в общността.

В заключение дисертацията има практическо значение за бъдещата законодателна и институционална работа в Албания. Тя идентифицира области, в които реформата може да бъде конкретна и измерима: минимални материални стандарти, индивидуално планиране на присъдите, обучение на персонала, грижи за психичното здраве, класификация на риска, механизми за жалби, мониторинг на прилагането и координация след освобождаването. Тези препоръки не са абстрактни политически твърдения. Те съответстват на специфични недостатъци, установени чрез сравнителен анализ и емпирични изследвания.

Следователно дисертацията подкрепя политическа ориентация, в която лишаването от свобода се третира като част от по-широк континуум на наказателното правосъдие. Съдилищата, затворническата администрация, пробацията, местното самоуправление, здравеопазването, образованието и институциите по заетостта трябва да действат в координация. Фрагментацията между тези участници е една от причините, поради които рехабилитацията остава слаба. Предложените реформи целят да създадат приемственост от произнасянето на

присъдата, през лишаването от свобода, до контролираното връщане в общността.

Работата допринася и за дискусията относно границите на лишаването от свобода като инструмент за превенция на престъпността. Лишаването от свобода може временно да защити обществото, като лиши правонарушителите от правоспособност, но този ефект приключва с освобождаването. Дългосрочната превенция зависи от това дали периодът на лишаване от свобода се използва за справяне с криминогенни нужди, укрепване на законосъобразното поведение и поддържане на конструктивни социални връзки. Когато затворническият режим е пасивен, пренаселен или наказателен без рехабилитационно съдържание, той може да увеличи, а не да намали бъдещите рискове.

Това интегрирано разбиране е особено важно за правните системи в преход. В такива системи формалната правна реформа често напредва по-бързо от институционалната култура и административния капацитет. В дисертацията се показва, че Албания е въвела важни правни стандарти, но институционалната среда все още се нуждае от укрепване. Същата логика важи, макар и в различна степен, и за България. Следователно сравнението потвърждава, че решаващият въпрос

е не само какво предвижда законът, но и как той се прилага, наблюдава и интернализира от професионалистите, работещи в системата.

Научната стойност на дисертацията се състои и в начина, по който тя свързва международните правни стандарти с криминологичната ефективност. Много изследвания разглеждат тези измерения поотделно: една линия на анализ се фокусира върху правата и законността, докато друга се фокусира върху рецидивизма и рехабилитацията. Тази дисертация ги обединява. В нея се твърди, че една пенитенциарна система може да се счита за ефективна само когато отговаря на двете изисквания: тя трябва да защитава правата на лишените от свобода лица и трябва да допринася за намаляване на бъдещите престъпления.

Позицията на автора е, че траекторията на реформите в Албания трябва да се оценява не само чрез приемането на нови закони, но и чрез измерими институционални резултати. Важните въпроси са дали затворниците имат индивидуални планове, дали програмите се изпълняват редовно, дали се обръща внимание на нуждите, свързани с психичното здраве, дали жалбите се разглеждат независимо, дали персоналът получава съответно обучение, дали пренаселеността е намалена и дали освободените лица са свързани с подкрепата на общността. Това

са показателите, чрез които международните стандарти стават ефективни.

Предложените в дисертацията препоръки са формулирани така, че да бъдат реалистични. Те не изискват незабавна трансформация на цялата система. Те изискват приоритизиране: първо, определяне на обвързващи минимални стандарти; второ, засилване на обучението и класификацията на персонала; трето, разширяване на рехабилитационните програми; четвърто, създаване на функционални пътища след освобождаване; и пето, използване на мониторинг и данни, за да се провери дали реформите дават резултати. Този поетапен подход е по-подходящ за институционални системи с ограничени ресурси.

В дисертацията се подчертава също, че правата на затворниците не трябва да се възприемат като изолирани претенции срещу администрацията. Те са част от институционалното качество. Достъпът до здравеопазване, съдържателната дейност, механизмите за подаване на жалби, контактите със семейството и подготовката за освобождаване намаляват напрежението в институцията и създават условия за по-стабилно управление. В този смисъл спазването на правата на човека е от полза както за затворника, така и за администрацията.

Емпиричната част допълнително подкрепя заключението, че професионалната култура в затворите трябва да се променя постепенно от предимно лишаващ от свобода модел към смесен лишаващ от свобода и рехабилитационен модел. Това не отслабва авторитета в институциите. То изяснява професионалната мисия на пенитенциарния персонал. Служителите трябва да могат да поддържат реда, но също така да комуникират, да идентифицират рискове, да насочват затворниците към подходящи услуги и да подкрепят индивидуалните планове. Тази двойна функция е в съответствие с европейските стандарти и със съвременните криминологични подходи към въздържанието от престъпления.

IV. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационната работа съдържа следните приноси:

1) Дисертацията предоставя цялостен сравнителен анализ на въздействието на международните стандарти върху пенитенциарните системи на България и Албания, съчетавайки правни, институционални и криминологични перспективи.
2) Изяснява връзката между формалното спазване на международните стандарти и практическата ефективност при изпълнението на санкциите за лишаване от свобода,

показвайки, че само законодателната хармонизация не е достатъчна.

3) Разработва интегрирана аналитична рамка, в която защитата на правата на човека, рехабилитацията, реинтеграцията и превенцията на престъпността се третират като взаимозависими компоненти на ефективността на пенитенциарните системи.

4) Представя емпирични открития от албанския пенитенциарен контекст, базирани на възприятията на затворническия персонал относно рехабилитацията, условията на труд, институционалния капацитет и превенцията на рецидивизма.

5) Идентифицира специфични пропуски в прилагането на албанската система, свързани с обучението на персонала, услугите за психично здраве, пренаселеността, непрекъснатостта на програмите, класификацията и сътрудничеството след освобождаване.

6) Сравнява българските институционални практики с албанските нужди от реформи и идентифицира елементи, които могат да бъдат адаптирани за укрепване на албанската пенитенциарна система.

7) Формулира конкретни de lege ferenda препоръки, насочени към подобряване на законодателството, институционалното управление, професионализма на персонала, мониторинга и междуинституционалната координация.

8) Допринася за развитието на криминологичната и наказателноправната доктрина, като третира пенитенциарната система като активен механизъм за предотвратяване на престъпността, а не като чисто лишаваща от свобода структура.

9) Предлага практическа стойност за политици, администратори на затвори, юристи, органи за мониторинг и изследователи, интересуващи се от реформата на затворите в Югоизточна Европа.

10) Подкрепя по-широката европеизация на пенитенциарната политика в Албания и България чрез свързване на международните стандарти с конкретни оперативни реформи.

V. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1) Bardhi, K. (2025). Evolution of work rules in Albanian prisons. E-Journal VFU, 24, 861-874. https://doi.org/10.53606/evfu.24.861-874;
2) Bardhi, K. (2026). The role of work in prison and its impact on the rehabilitation in modern penitentiary systems. E-Journal VFU, 25, 475-489, https://doi.org/10.53606/evfu.25.475-489;
3) Bardhi, K. (2026). The Role and Impact of Family Visits on Prisoners. E-Journal VFU, 25, 463-474. https://doi.org/10.53606/evfu.25.463-474.